

Борова Людмила Олексіївна 

викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Зелінська Наталія Миколаївна 

викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ КНУТА ГАМСУНА «ПАН»

Роман «Пан» – один з найхарактерніших творів європейського декадансу – у творчості норвезького письменника Кнута Гамсуна посідає особливе місце. «Я починаю тепер свою нову книгу – в ній мало персонажів і багато душі», – писав Гамсун 21 січня 1894 року в одному з листів. Ще в 1893 році в журналі «Самтіден» («Сучасність») було надруковано новелу «Смерть Глана» – розповідь про те, як людина стала режисером власної смерті, подана від особи другої людини, яка взяла на себе роль вбивці. Безіменний оповідач, застреливши свого напарника на полюванні, намагається переконати себе, що віддав «приятелю» належне: «Що посієш, те й пожнеш» [1]. Охоплений ревнощами, він називає таємну причину такого дивного самогубства незначною. Зрозуміло, чому він вирішив розповісти про свій злочин, до якого поставились як до нещасного випадка на полюванні. Оповідач намагається виправдати себе у власних очах насамперед, а потім в очах інших людей – і в очах «родини Глана», яка розшукує зниклого лейтенанта через газету.

Роман «Пан» теж написаний від першої особи – гомодієгетичного наратора лейтенанта Глана. Розповідь від першої особи і лірична схвильованість цієї розповіді дозволяють читачу наблизитись до героя, спробувати розгадати таємницю його особистості. Глан мотивує так мотивує звернення до подій дворічного минулого: «І хочу написати дещо, щоб швидше час пробіг та щоб зробити собі тим утіху» [1]. «І бере мене охота написати про це для власної втіхи» [1], – ще раз повторює Глан, але йому не вдається утриматись від розповіді про найголовніше, про те, що «трапилось» чи «примарилось», як він планував спочатку. І герой-оповідач, записуючи, знову переживає історію свого кохання, переконуючись, що вона не скінчилась для нього, як для далекої дівчини, яка надіслала йому здалеку дві зелені пір'їни в аркуші паперу з короною.

Дію роману віднесено до 1855 року. В одному з епізодів хтось з героїв мимохідь згадає про Кримську війну, але це чи мнє єдиний об'єктивний хронологічний орієнтир в романі. Можливо, він потрібен для того, щоб підкреслити особливість художнього часу «Пана». Герой-оповідач, розказуючи, знову переживає минулі події, внаслідок чого романний час виявляється по-ліричному інтенсивним, насиченим («Я пам'ятаю, що два роки тому час плинув на диво швидко, куди швидше, як оце зараз»). Глан – людина без годинника. Він живе, визначаючи час за рухом сонця та зірок, за виглядом трави, співом птахів. Художній календар роману збігається з циклами природи. Так, Глан вперше зустрічається з Едвардою під час першого весняного дощу. Едварда вперше цілує його в перший день літа; десь посередині недовгого нурланського літа вона починає віддалятися від нього; під час трьох «залізних ночей» – трьох останніх ночей літа – Глан зрікається Едварди. Герой бачиться з героїнею востаннє, коли випадає перший сніг, і від'їжджає з Сірілунну взимку, проживши тут цілий рік.

Сірілунн – норвезька північ, де природа сувора і велична, де зустрічаються море, ліс і гори, де короткий полярний день змінюється нескінченною полярною ніччю. Герой Гамсуна – мисливець, що залишив місто і хоче жити єдиним життям з природою, розчинитися в ній. Його душа розкрита назустріч світу; він відчуває, що світ відповідає йому тим самим: мозок землі під час шторму показує свою роботу, гори кличуть у свою височінь, море огортає шурхотінням, сіра скеля дивиться по-дружньому, кожна травинка прагне уваги і співчуття. Глана цікавлять будь-які вияви життя природи – він чує її поклик і відповідає на нього, відчуваючи радість і вдячність: «Настрій лісу... передався моїм почуттям. Я плакав від кохання і божевільно радів йому. Я весь розчинився у вдячності. Милый, добрий ліс, мій дім, мирна домівка Божа! Я скажу тобі від повноти душі... Я зупиняюсь, озираюсь у всіх напрямках і, плачучи, називаю за іменами птахів, дерева, каміння, траву і мурашок, дивлюсь у всі боки і називаю всіх по черзі» [1]. У особистості персонажа наче зникає кордон між світом природи і світом людей. Не випадково він називає своє прикрашене звірячими шкірами та пташиними крилами лісове житло то гніздом, то барлогом; всі його гості звертають увагу на невеличкого Пана на порохівниці; жінки відчувають «звірячий погляд» Глана як дотик.

Передчуття кохання – такого ж природного, як прихід весни, заводить героя на старий вітряк, що береже пам'ять про всіх людей, що побували тут. Кохання веде до людей. Закоханий в Едварду, Глан йде в Сірілунн, де його називають «лейтенантом Гланом», намагається діяти відповідно до умовностей: чемно розмовляє на вечерах, хоче бути люб'язним з дамами, танцює, врешті-решт з'являється в Стрілунні в мундирі лейтенанта. Але все це погано вдається йому: на вечері він перекидає келих; його манера розмовляти обурює дам; під час подорожі на острів він, не в змозі приховати ревності, кидає в воду черевичок Едварди; танцюючи, псує підлогу важкими мисливськими чоботами; і нарешті принижує свого суперника на святі, влаштованому на його честь. Едварда дорікає Глану через його невмінням поводитись в суспільстві за правилами. Але вона закохалася в нього у лісі – на його території, слухаючи натхненну розповідь про життя мисливця, який вбиває тільки для того, щоб жити. Не раз він бачить, як вона дивиться на нього з вікна свого будинку, коли він повертається в ліс.

Глан вдячний Едварді за те почуття, яке вона в нього викликає, він стає перед нею на коліна, охоплений вдячністю – як перед лісом, морем, горами. Але герой, що став на коліна, не цікавий Едварді: їй потрібен двобій; їй треба, щоб її перемогли. Едварда примусила і Глана озброїтись. Коли вона приходить до нього, щоб попросити не забувати її, і говорить, що він прекрасний, «наче бог», що вона кохає його, Глан, знесилений відчаєм, відчуваючи, що серце його стало жорстоким, робить вигляд, що не чув її слів: «Ах, так... але ж ви, здається, щось хотіли сказати мені» [1].

Спочатку Гамсун хотів назвати овій роман «Едварда», але потім відмовився від цієї назви, зрозумівши, що вона звузить зміст твору. Особливе місце серед нечисленних персонажів посідає Глан, лише внаслідок того, що є оповідачем і тому максимально наближений до читача. Глан говорить, що вміє читати в душах людей, але цю свою здатність він сам і піддає сумніву: «Кілька років я думав, що моху читати у всіх людських серцях. Може, це й не так...» [1]. Люди Глана цікавлять так же серйозно, як і природа. Це безкорисливий інтерес – прагнення усвідомити розкіш будь-якої людської особистості, захопитися нею. Глан віддає належне кожному з людей, про яких пише. Він вражений швидким дорослішанням Едварди, її стрімким духовним зростанням; з повагою ставиться до вміння лікаря йти до своєї мети, хоча розуміє, що лікар – його суперник. Навіть пан Макк, який здійснив руками Глана вбивство Єви, примушує героя замислитись: «Мені раптом подумалось, що я бачу перед собою найрозумнішу людину в світі» [1]. Тільки до барона Глан ставиться з презирством. Для нього це «маленький чоловічок біля сорока років», якого повністю затінила його баронська корона.

Під час однієї з найбухливіших розмов з Едвардою Глан буде називати барона графом, герцогом, поки не дійде до принца: але ж Едварда, яка очікувала, за словами лікаря, принца, вийде заміж саме за барона – єдиного персонажа роману, який повністю вичерпується своєю соціальною роллю. Можливо, саме ним можна пояснити «вперту ворожість», яку відчуває Глан до барона.

Хоча Глану здається, що він вмів читати в серцях людей, таємниця будь-якої особистості не здається йому незначною. Гамсун будує образи героїв роману (всіх, крім Глана) за допомогою сукупності деталей, художніх подробиць: палиця, маленький зріст і безбожні розмірковування лікаря; гостроносі черевики, діамантова шпилька і книги французьких просвітників в бібліотеці пана Макка; перешитий та перефарбований одяг та здивовано вигнуті брови Едварди; біла хустка не темних косах Єви та її особлива посмішка. Така побудова образів є доречною, адже не Глан спостерігає за людьми, придивляється і прислухається до них. Тому треба зрозуміти, якими вони є, що ними керує, але ця цікавість не має нічого спільного зі зверхньою неповагою; оповідач говорить про те, що бачив або чув, не роблячи висновків, наче з повагою зупиняючись перед таємницею особистості іншої людини.

Тут активність має виявити читач: правильно зрозуміти натяк, домислити, зіставити факти, витлумачити окремі слова. І це стосується не тільки розуміння окремих образів, але й роману в цілому. Скажімо, пан Макк розповідає Глану про своє захоплення розкладанням пасьянсів, про те, що будь-який пасьянс зійдеться, якщо зшахраювати. І ця фраза є значущою не тільки тому, що Макк зшахраював, аби підстроїв вбивство Єви: примусив її смолити човен саме в тому місці, куди внаслідок влаштованого Гланом вибуху мала впасти скеля. Фраза ця справляє на Глана таке сильне враження, тому що він ніколи не вдається до шахрайства, в ньому є щось безпосередньо-дитяче, він не намагається перемудрити життя, ставиться до нього з повагою.

Пасьянс життя не сходиться, якщо не зшахраювати. Глан живе без шахрайства, і життя розводить його і Едварду, робить їх повернення один до одного неможливим. Головна зустріч залишилась позаду, але забути її неможливо. Розповідаючи про пережите через два роки, Глан намагається переконати себе в тому, що Едварда не має більше влади над ним, але не може не визнати, що час для нього зупинився. А ще через два роки в Індії він примусить свого напарника вбити себе на полюванні, коли отримає лист з минулого – лист з баронською короною.

Пан – давньогрецький бог, покровитель лісів і пасовиськ, втілення життєдайної сили природи. В романі багато говорять про християнського Бога. І сам Глан може вигукнути несподівано для читача «Господе Ісусе Христе» або заговорити про безсмертя своєї душі. Але в світі Гамсуна панує тільки один бог. «Це вічний Бог, – пояснює Глан. – Ця тиша, що шепоче мені на вухо, – це кипуча кров самої великої природи, Бог, який подихом своїм обвіває світ і мене» [1]. В певні хвилини Глан відчуває присутність Пана поряд: «Які дивні речі відбувалися зі мною ночами! Ні одна людина не повірить цьому. Може це Пан видерся на деревину, щоб подивитись, що я буду робити?» [1].

Пан, могутня природна сила, має владу не тільки над Гланом. Всі герої роману охоплені пристрастю, яка примушує їх зраджувати своїм соціальним ролям або використовувати їх для досягнення цілей, що пов'язані з коханням. Скажімо, лікар, зайнятий вихованням непокірливої провінційної дівчини; Глан згадує про свій лейтенантський мундир, коли вирішує запропонувати Едварді вийти за нього заміж; пан Макк за допомогою своєї соціальної влади намагається завадити Єві бути вірною Глану, а коли це йому не вдається, використовує цю владу, щоб влаштувати загибель Єви. Пристрасті, які володіють героями, набувають катастрофічного розмаху: горить будиночок Глана, вибухають і падають в море скелі, дістає кулю ні в чому не винний пес, гине під уламком скелі Єва. І сам Глан смертельно поранений тим, що відбулося: час для нього зупинився, життя скінчилося.

У читача роману обов'язково виникає враження, що він не читає, а слухає розповідь – пристрасну, схвильовану, щиру. Майже розмовна простота оповіді узгоджується з образом оповідача (з погляду оповідача у «Смерті Глана», лейтенант бував «наївним, як дитина»). Але за простотою ховається складність: оповідь складно організована, художні подробиці дозволяють автору бути максимально лаконічним в зображенні персонажів, певні сюжетні лінії (наприклад, лінія Глан – Єва – Макк) тільки намічені, прочитуються на рівні підтексту. Крім цього, в оповідь природно вплітаються вставні новели – фантазії Глана, його сни, які утворюють своєрідний ліричний коментар до основних подій роману: легенда про Ізелінду і Дундаса; про дівчину, яку кохання замкнуло у високу вежу; про старого сліпця, який сліпо сподівався, що з кожним роком буде бачити все краще і краще і врешті-решт прозріє. Перелічені особливості поглиблюють сенс роману, завдяки їм окремі образи набувають символічної багатозначності.

Висновки. Роман «Пан» називають модерністським, тому що у експериментальній формі він показує трагізм людського існування, його приреченість на втрату сенсу. Говорять про неоромантичні тенденції у творі, адже світу реальних людських відносин автор намагається протиставити світ природи, в який робить спробу піти головний герой. Розмірковують про близькість роману до натуралізму – людина в ньому показана як істота, що не втратила зв'язку з природою, залишилася залежною від неї. Манеру письма Гамсуна характеризують як імпресіоністичну: художній світ роману – це світ вражень головного героя; а образи роману, за думкою критиків, примушують згадати про символізм. Самому ж Гамсуну, який вклав «багато душі» в свій роман, важливо було художньо відтворити розкіш і трагізм життя, всепоглинаючу владу кохання, красу і силу людської особистості.

Список використаних джерел:

1. Гамсун К. Пан. Переклад Г. Кирпи. Вилучено з: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=319>